

Martin Ehl

Sovětské dědictví v politických systémech střední Evropy: postkomunistické strany, krize liberalismu a nová ruská geopolitika

Abstract:

There is hypothesis that in the political systems of countries of Central Europe are still, twenty years after regime change, present elements of Soviet political system as heritage of forty years of Soviet dominance in the region. These elements are influencing political parties, political culture and actual political development and political strategies of different political parties. Even there are no comparable data from countries of the region on that topic, certain evidence leads us towards conclusion that Soviet heritage in political system is present indirectly in a form of postcommunist parties and their role in political system, in a form of certain unwillingness of citizens actively participate in political life (this should be proven by empirical research), in a form of electoral system which was after regime change desiring to block one-party government, but is now unable to produce working majority governments, and in a form of new Russian geopolitics which is generating response from different political players and has strong influence on their policy planning and policy decision making.

1. Hypotéza a tři skupiny sovětských prvků

Dvacet let po pádu komunismu a socialismu ve střední Evropě a dvacet let po začátku transformace politických systémů by se mohlo zdát, že dědictví sovětské éry je už dáv-

no překonáno například vstupem do Severoatlantické aliance a do Evropské unie, příchodem nové generace politiků, kteří se narodili v posledních letech socialismu, nebo většinovým odmítnutím plánovaného hospodářství jako základní organizace ekonomiky. Jsou ale prvky politického systému, které – zjevně i skrytě – mají svůj původ v sovětských dobách, jsou inspirované sovětským politickým systémem a sovětským politickým myšlením, které jako by znovu ovládlo nynější ruskou politickou elitu a tudíž vrátilo na scénu některé staré prvky v novém kabátě.

Hypotéza, kterou se pokusíme v tomto článku zformulovat, je následující: Jsou v politických systémech střední Evropy přítomny sovětské prvky, které i po transformaci a konsolidaci demokratického uspořádání mají zásadní vliv na formulování a provádění politiky střeoevropských států? Jsou dvacet let po pádu komunismu silné institucionalizované prvky nebo diskursivní přístupy s kořeny v sovětské éře přítomny ve stranickém systému, v politické kultuře a ovlivňují i rozhodovací procesy týkající se základní domácí a zahraniční politiky (ve smyslu policy i politics)? Může jít jednak o relikty minulosti, zakořeněné v systému stran a v politické kultuře, jednak jsou to prvky nově použité (staronové), kterými se vládnoucí ruská elita snaží ovládnout prostor bývalého Sovětského svazu a jeho satelitů. První skupinu proto označme za institucionální prvky, druhou za prvky utvářející politickou kulturu, třetí za skupinu prvků geopolitických.

Do první skupiny můžeme zařadit postkomunistické strany, tedy politické formace, které organizačně či ideologicky navázaly na strany, jež monopolně vládly ve střeoevropských zemích do roku 1989. Můžeme sem zařadit i strany reprezentující ruskojazyčné menšiny v Pobaltí, neboť kromě postkomunistického prvku je spojuje i pevná vazba a inspirace směrem do Moskvy, která přetrvává nebo byla obnovena poté, co se moci v Rusku ujala skupina kolem Vladimira Putina, jež vědomě navazuje na Sovětský svaz a jeho dědictví – a to nejenom prostřednictvím symbolů jako je hymna nebo nových, vůči Josifu Stalinovi přívětivých, učebnic (viz např. Blank 2005, Krastev 2009; Lucas 2008; Kern 2004; Stoner-Weiss 2006).

Druhá skupina prvků je spíše součástí politické kultury. Jde o to, že si obyvatelé postkomunistických zemí odnesli z doby nadvlády Sovětského svazu velkou míru nechuti participovat na politickém procesu, po zkušenostech z transformace přestali věřit liberálnímu modelu a prohlubuje se nedůvěra v politiky jako osobnosti a politické instituce. Na tomto poli je sovětským dědictvím právě ona vzájemná nedůvěra a neúspěch se zdola organizovat za účelem dosažení nějakého kolektivního cíle, absence důvěry jako základního prvku úspěšné liberální politické kultury tak, jako ho popsal například Francis Fukuyama (Fukuyama 1995).

Třetí skupina je skupinou geopolitických prvků, které přenášejí rovinu mezi národních vztahů do domácí politiky a nutí domácí politické aktéry jednat určitým způsobem pod vlivem tlaku zvenčí. Rusko se, s přímými odkazy na bývalý vliv Sovětského svazu, snaží ovlivnit bezpečnostní architekturu Evropy (Fedorov 2009), snaží se získat

vliv ve strategických, především energetických, firmách a všichni hráči v politickém systému na tyto ruské snahy nějak reagují a stávají se předmětem politických tlaků a her v jednotlivých státech střední Evropy (viz například BIS 2009). Rozdíl je v tom, že střeoevropské státy kvůli členství v Severoatlantické alianci a v Evropské unii stojí na druhé straně pomyslné hranice „civilizací“ než kdysi, a je to pro ně nová zkušenost. Politici tak musejí na sovětské tlaky reagovat jinak než v minulosti, kdy se jim podřizovali.

1. 2 Co znamená „sovětský“?

Nejprve bychom si měli ujasnit, co chápeme pod pojmem sovětský vliv, respektive upřesnit si význam pojmenování sovětský. V tomto případě se bráníme označení „ruský“, které je v obecném povědomí a v publicistice s pojmem sovětský do značné míry chápáno jako synonymum. Přídavné jméno sovětský v našem chápání nemá národní konotaci, ale označuje určité prvky jako produkt politického systému, který vznikl po roce 1917 v Rusku a rozšířil se – v různých lokálních verzích – do střední Evropy a na Balkán. Polská socioložka Jadwiga Staniszkis uvádí, že i když byl komunismus vnučen střední Evropě jako důsledek geopolitické situace po druhé světové válce, dokázaly přežít lokální izolované politické tradice, které „dovolily zachování pre-komunistických sociálních identit a forem vyjádření. Sociální funkce vykonávané těmito součástmi tradice byla podpořena, když komunisté zesílili vzorce myšlení, které se odvolávají a vztahují k mýtu a které zesílily neo-tradicionalizaci.“ (Staniszkis 2006: 38). I proto je možné importované prvky politického systému identifikovat a označit je jako sovětské.

Komunisté při přebírání moci například kolektivizací nebo rušením tradičních forem organizace společenského života vytvořili něco, co přežívá do dnešních dní a mohli bychom to označit za jeden ze základních přežitků sovětského politického systému: administrativní rozdělování zdrojů. „Základním mechanismem vytvářejícím sociální struktury se stalo administrativní rozdělování zdrojů,“ uvádí Staniszkis (Staniszkis 2006: 38). Co jiného je například v Česku či na Slovensku doslova umělé vytvoření regionů (pod tlakem Evropské unie), které ovšem nedisponují velkými zdroji vlastních financí, ale jsou závislé na přidělování financí z centra?

I když existuje například ironické označení pro nový sociální typ, jenž chtěli zakladatelé sovětského zřízení vytvořit – homo sovieticus – z pera sovětského satirika a spisovatele Alexandra Zinověva (Homo sovieticus byl publikován v roce 1982 v exilu), budeme se v textu držet významu slova sovětský, který bude evokovat především určitý způsob organizace sociálního života, jenž vychází z organizace systému, který ovládal Sovětský svaz po roce 1917 a jeho evropské satelity mezi lety 1945 až 1989.

Dáváme přednost pojmu sovětský před pojmem socialistický, protože socialismus měl a má své varianty asijské, africké nebo latinskoamerické. V evropském kontextu a pro účely této studie se tak pojem sovětský zdá být nejpřesnější.

2. Analýza sovětských prvků

2.1 Politické strany

Asi nejsnadněji se hodnotí sovětský vliv a dědictví při pohledu na systém politických stran. Ten se sice změnil z monopolu nebo rozhodujícího vlivu jedné strany na pluralitní, ale vnitřní organizace některých stran a zejména přeměna či zakonzervování stylu bývalých komunistických vládnoucích stran svědčí o silném tradičním vlivu sovětského typu. Ten je ještě navíc posilován například v Pobaltí přítomností stran ruských menšin, které odkazují na bývalé sovětské politické uspořádání. Problém ruských menšin v Pobaltí představuje ve střední Evropě také největší vliv onoho „homo sovieticus“ v politice, protože násilná sovětizace pobaltského prostoru byla jedním z hlavních cílů nadvlády Moskvy v tomto prostoru v letech 1939–1941 a 1944–1989.

Jak tedy identifikovat nositele sovětského dědictví ve stranickém systému? Jsou to politické strany přinášející si z předchozího systému něco konkrétního: organizační strukturu či majetek. András Bozöki zformulovat definici postkomunistické strany takto: „jako dědictví mají majetek bývalých komunistů, členskou základnu, politickou elitu nebo kombinaci těchto tří nebo jsou právním následníkem bývalé vládnoucí strany (Bozöki 1997). Identifikovat takové strany i dvacet let po změně režimu je poměrně jednoduché: KSČM v Česku, SDL v Polsku, socialisté v Maďarsku apod.

Už poněkud složitější je dokázat, že ve svých politických programech navažují na sovětské dědictví, protože ne každý se k němu otevřeně přiznává jako KSČM (KSČM 2009). John Ishiyama před časem provedl výzkum rétorických strategií v programech jedenácti postkomunistických stran střední a východní Evropy (Ishiyama 2004). Z jeho analýzy vyplývá, že KSČM je blízko ruským a ukrajinským stranám, které jsou přímými následníky komunistické strany. Jiným závěrem je, že ostatní postkomunistické strany ve střední Evropě se naopak snaží svého sovětského dědictví zbavit, aby rozšířily svoji atraktivitu pro voliče (Ishiyama 2004: 196–197). Jeho závěr je, že zahrnutí do politického systému pomáhá umírnovat dříve radikální rétoriku postkomunistických stran a dává jim tím pádem odměnu za to, že se podílejí na budování demokracie (Ishiyama 2004: 199). Podle Ishiyamy (Ishiyama 2004: 199) také důležitou roli v udržování „sovětského“ charakteru stran hraje jednak napojení na odbory (čím více má postkomunistická země registrovaných odborářů, tím je charakter rétoriky sověťštější), jednak volební systém. K rozpadu skupinového charakteru či unikátnosti jedné dobře organizované a semknuté skupiny vedou totiž zejména jednomandátové volební obvody, které jsou ale ve střední a východní Evropě poměrně řídkým jevem (Šedo 2007).

Srovnávat státy střední Evropy a Pobaltí se může jevit ošidné z hlediska toho, že Estonsko, Lotyšsko a Litva byly přímo svazovými republikami a tudíž tam sovětské dědictví zanechalo v politickém systému jinou stopu než například v Polsku nebo v Česku. Nicméně, je třeba poukázat na zvláštní podskupinu, zděděnou právě ze sovětského systému, kterou jsou politické strany a lobbystické skupiny ruských menšin v po-

baltských státech. Svým způsobem se podobají organizaci a smýšlením neokomunistickým stranám, mají napojení na ruské politické struktury a členové těchto stran podobně jako většina zejména starší ruskojazyčné populace všech tří států konzumují hlavně ruská média, ať už z Ruska, nebo obsahy produkované v některé ze tří pobaltských zemí. Realita prezentovaná v těchto médiích se značně odlišuje od obsahu médií mainstreamových lotyšských, estonských nebo litevských a někdy tak může vytvářet dojem, že ruskojazyčné menšiny žijí v úplně jiné zemi a v odlišných podmínkách (viz například Zepa 2004).

Ruskojazyční obyvatelé pobaltských republik starší čtyřiceti let jsou tak typickým produktem Sovětského svazu, označovaným někdy jako „sovětský člověk“: přistěhovali se do místa, kam dostali umístěnku, jsou zvyklí na to, že mají nalinkovaný život dopředu, jsou navyklí na pečovatelskou roli státu, sociální struktura je relativně statická. Většina z nich se také v dané zemi nenarodila nebo tam žije teprve v druhé generaci a nemají vytvořen ani pevný vztah k teritoriu. Nejhorším datem pro ně byl rok 1991, kdy se rozpadl Sovětský svaz, na který nostalgicky vzpomínají.

Na druhé straně, státy s obnovenou nezávislostí přijaly poměrně tvrdé jazykové zákony, kritizované Evropskou unií i Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Nejtvrdší je v Lotyšsku (Law 1999). Napětí vytvářející se mezi většinou a menšinou je také součástí sovětského dědictví a promítá se do politického systému jako jedna ze základních politických polarizací a dělících linií (cleavages) od obnovení nezávislosti pobaltských zemí v roce 1991 (Bleire et al 2006: 475–478; Švec 1996: 279–284).

2.2 Participace na politickém rozhodování a populismus

Americká novinářka Anne Applebaumová poukázala na další rys, který bychom mohli zařadit do rodiny dědictví politické kultury Sovětského svazu ve střední Evropě (Applebaum 2008). Na příběhu dobrovolného sdružení ženské ligy z Lodže popsala, jak dobrovolně pojaté sdružení vlivem sovětské okupace po roce 1945 začalo být součástí systému komunisty ovládaných organizací, jak lidé i po pěti letech německé okupace „cítily silný pocit svobody jednotlivce a osobní zodpovědnosti a stále věděly, jak se zorganizovat, aby tyto vlastnosti vyjádřily“.

Situace se ovšem vlivem komunistů změnila. „Bez soukromého vlastnictví občané ztratili své ambice a pracovní etiku,“ uvádí Applebaumová. „Bez občanské společnosti občané ztratili schopnost si cokoli organizovat, ať už je to ekonomická aktivita, zábava, vzdělávání, politika či charita“ (Applebaum 2008).

Lidé se přestali zajímat o vlastní vliv na politický systém, tak jak ho třeba ve své klasické studii popisují Gabriel Almond a Sidney Verba (Almond, Verba 1989) a definují touto dobrovolnou aktivitou a participací na politickém rozhodování vlastně samotnou podstatu moderní liberální demokracie. Rusové v Rusku ve výkladu Applebaumové rezignovali na individuální pojetí svobody, které vládne na Západě a který umožňuje přes instituce občanské společnosti tyto svobody uplatňovat.

Toto se ve východním bloku dramaticky změnilo se vznikem na komunistech nezávislého odborového sdružení Solidarita v roce 1980, kdy Poláci dokázali v masovém měřítku vybudovat něco, co svojí sociální strukturou a organizací konkurovalo komunistické straně a jí ovládanému aparátu (nikoli mocenskému, ale politickému).

Opravdový test stability politického systému a vazby obyvatel na individuální svobodu vidí Applebaumová v tom, zda někdo reaguje, když jsou porušena práva a demokratické procedury, a zda za to někdo nese politickou odpovědnost. To je podle Applebaumové základní politická dělící linie postkomunistických zemí: tam, kde občané reagují na politické nepřístojnosti, a tam, kde nereagují, kde politika voliči ztrestají za to, že byl zapleten do korupce, a tam, kde je jim to jedno.

Obsáhlá studie, opět na případu Polska, ukazuje, jak se prolínají moderní neoliberální modely organizace občanské společnosti s tradičními prvky (Kurczewski, Kurczewska 2001). Závěrem obsáhlého průzkumu polských sociologů je, že občanská společnost se jako konkurenční sociální model ustavila v roce 1980 se vznikem Solidarity a po roce 1989 se změnou režimu se ještě více rozvrstvila. Svobodné volby jí umožnily proniknout například na místní úrovni do vládních struktur. Zajímavým závěrem této studie je, že formální struktury třetího sektoru, jak jsou někdy nevládní organizace nazývány, jsou ovládnány a dominovány inteligencí, zatímco mnohem otevřenější, veřejnosti přístupnější sociální akce se rozvíjejí ad hoc, charakterizuje je nestabilita, jsou často zaměřeny na jedno téma, které se snaží vyřešit, nebo jsou výrazem nějaké emoce, kterou chce skupina občanů vyjádřit (Kurczewski, Kurczewska 2001).

V této oblasti má Polsko velmi specifické postavení právě díky tomu, že historie tady sahá až do roku 1980, že polská varianta socialistického režimu byla svým způsobem mírnější, podzemní sektor byl rozvinutější. Síla sovětského dědictví v oblasti osobních svobod, zodpovědnosti a aktivity je potom odvozena od síly či rigidity komunistického režimu, který v té které zemi panoval: v Československu se prostě nevládní sektor nemohl tak dobře rozvinout nejen kvůli menší rozloze země, ale i kvůli tvrdé pacifikaci a represím, nejprve v 50. a potom na počátku 70. let.

V Pobaltí například síla protisovětského odporu udržela politickou tradici hlavně v emigraci, která cítila mnohem pevnější vazby s domovskými zeměmi než například emigrace československá.

V poslední době se také objevuje jistá rezignace a náklonnost k populismu a dalším politickým směrům nabízejícím jednodušší řešení jako reakce na frustraci z transformace po vstupu do Evropské unie: lidé čekali, že se budou mít mnohem rychleji lépe (viz Rupnik 2007). Jako důkaz se často uvádí klesající volební účast, která je v podstatě jediným měřitelným údajem politické aktivity všech občanů – voličů. To však může být zkreslující parametr: například v Polsku v zásadě účast od prvních opravdu svobodných voleb v roce 1991, kdy hlasovalo 43,2 procent voličů, klesala. V roce 2007 byla ale s 53,8 procenty nejvyšší od prvních polosvobodných voleb v roce 1989 s 62,1 procenty (zdroj dat: Infobanka ČTK).

Je otázka, zda pasivitu, která má v Polsku vrchol v roce 2005 v nízké účasti a vítězství konzervativců a nacionalistů, můžeme přímo přiřadit k sovětskému dědictví, ale svým způsobem ano: lidé čekali, že se budou mít brzy lépe a najednou to tak rychle nejde – tak voliči hledají jiné alternativy. Strategických cílů jako je členství v Severoatlantické alianci a Evropské unii bylo dosaženo, ale není jasné, jaký vývoj bude mít politický systém dál. V Maďarsku se prohlubuje bipolární rozdělení společnosti (Kéri 2007). V Polsku prakticky zmizela levice (její podpora v průzkumech na podzim 2009 osciluje mezi deseti a patnácti procenty). V Pobaltí hlavně vlivem globální ekonomické krize v podstatě zkolaboval liberální model úspěšný po roce 1991, kdy všechny tři země obnovily nezávislost.

Vize dalšího vývoje nejspíš čeká na novou generaci politiků, nezatižených zkušeností ze socialismu. Polský ekonom Rafal Antczak se domnívá, že dvacet let po pádu komunismu přišel čas na další velkou změnu, která by měla definitivně zrušit sovětské dědictví spočívající v obavách z návratu vlády jedné strany – a tudíž ve vytváření kompromisů a složitých politických mechanismů po roce 1989, které ale v současné době brání ve vytváření efektivně fungujících vlád, v získávání většiny a de facto tak politiky nutí do politikaření, místo aby byli schopni něco pomocí jasné většiny v parlamentu prosadit a pak za to nést odpovědnost a případné následy. Antczak tvrdí, že střední Evropu (hovoří konkrétně o Polsku a České republice) čeká nebo by měla čekat razatní změna volebního systému směrem k většinovému, který dá možnost vládnout silným vládnám. To by samozřejmě posílilo postavení velkých stran a vedlo například k bipolaritě, ale podle něho se mají stredoevropské státy po dvaceti letech oprostít od obav k návratu vlády jedné strany, protože složily test z demokracie například tím, jak přestály globální finanční krizi, aniž by to nějak ohrozilo stabilitu jejich politického systému (Ehl 2009a).

Tento názor, překvapivě konzistentní a jednoduchý, má jistě zastání v některých úvahách politologů v Polsku (např. Antoszewski 2006) i v Česku (např. Šedo 2007), ale širší podporu si nezískává hlavně proto, že by to znamenalo ohrožení existence malých stran. Nicméně například v České republice se úvahy o případné změně volebního systému orientují tímto směrem, tedy k posílení role velkých stran a jejich schopnosti sestavit funkční vládu na základě jiných přepočtů mandátů nebo přímo zavedení většinových prvků do poměrného systému (viz např. Chytilík 2005).

Volby v roce 2005 v Polsku a v roce 2006 na Slovensku a v Maďarsku řadu pozorovatelů vylekaly. Konzervativní koalice v Polsku, návrat Vladimíra Mečiara a Jána Sloty na Slovensku se vykládaly jako „kocovina z transformace“ jen rok či dva poté, co stredoevropské země splnily svůj hlavní strategický cíl po roce 1989 a staly se členy Evropské unie (Bútorá, Gyárfášová, Mesežnikov, Skladony 2007). Ivan Krastev nárůst populismu a nacionalismu v době ekonomického rozkvětu nazval nikoli chybou, ale úspěchem postkomunistického liberalismu (Krastev 2007: 58). Podle něho se stalo to, že celou transformaci kontrolovala poměrně omezená skupina lidí, politický proces byl celou dobu pod kontrolou elit, které se obávaly masovější politiky. Parlament ztratil funkci místa, kde se odehrávají politické debaty a všichni se soustředí jen na plnění *acquis communautaire*.

„Obyčejní občané získali v demokraciích v přechodu zkušenost, že jsou to režimy, kde voliči mohou měnit vlády, ale nikoli směřování politik (policies)“ (Krastev 2007: 59).

Politické elity tak vlastně zdědily marxistické pojetí „předvoje dělnické třídy“, který mnohem lépe než obyčejný volič ví, kam a jak směřovat a onomu voliči pak nezbyvá, než si vybrat ze způsobu, jakým se daná cesta zvládne. A tato únava se projevila hlasováním pro strany, které se částečně jevily jako protisystémové (Sebeobrana a Liga polských rodin v Polsku) nebo byly na okraji politického spektra (SNS na Slovensku) či byli voliči ochotni naslouchat populistickým slibům, které se jevily jako nové v rámci daného systému, ale nešly za hranu demokratických institucí (Fico a jeho Směrsociální demokracie) na Slovensku. Voliči prostě zoufale hledali a hledají alternativy.

Dosavadní postoj elit by se dal nazvat jako postsovětský, pokud bychom zkoumali styl, kterým své priority prosazují („my nejlépe víme, co je pro vás dobré“). Na rozdíl od sovětských dob je takový postoj vystaven v rámci demokratické politické soutěže kritice a zkoumání oponentů, expertů i médií. Nejde tedy o substanci, ale o formu, jakou je politika vedena.

„Volby už dávno nejsou velkým soubojem různých světonázorů, ale jsou více a více formou referenda o elitách,“ uvádí Krastev (Krastev 2007: 62), podle kterého rozvoj ekonomiky, médií a zábavy způsobil odklon od liberálních kořenů politiky po roce 1989 v zemích střední Evropy.

Populistům, kteří rádi poukazují například na politickou korupci, nahrává situace ve většině postkomunistických zemích, kde politici i strany využívají masově moci k obohacování. Nejnověji se na této vlně svezla bulharská strana Gerb pod vedením populárního Bojka Borisova, která v roce 2009 vyhrála volby především díky slibům o potírání korupce a s odkazem na členství Bulharska v Evropské unii a ostudné zmrazení eurofondů právě kvůli jejich zneužívání.

Tato skupina prvků politické kultury je spojena se sovětským dědictvím jen nepřímo: po pádu socialismu nastala velká očekávání, která se střetla s realitou politiky praktikované v demokratickém politickém systému a v podmínkách postkomunismu, tedy do velké míry ještě nekonsolidovaného systému, který se navíc upnul k jednomu strategickému cíli – vstupu do Evropské unie – a jemu podřídil vše. Zůstává v rovině hypotézy a námětem na další výzkum, zda toto zklamání a malá občanská angažovanost a aktivita je v současnosti pouze rysem postkomunistických střeoevropských států a společností – a mohla by být tudíž přímo svázána se sovětským dědictvím jako svého druhu mentálním blokem, varujícím před přehnanou aktivitou, která bude po zásluze potrestána –, nebo zda je to obecnější rys všech liberálních demokracií v éře moderních technologií a prohlubující se evropské integrace a globalizace.

2. 3 Geopolitické prvky

Třetí skupina prvků politického systému je se sovětským dědictvím svázána přímo tím, že vytváří vazbu mezi zahraniční a bezpečnostní politikou bývalého Sovětského svazu

a současného Ruska. Na domácí scéně postkomunistických států vyvolává reakci, která ovlivňuje chování politických aktérů a v některých případech i základní rámec politického systému – například zákony o občanství a státním jazyku v Pobaltí, které vedou k vyloučení velkých skupin potenciálních voličů. Většinou jsou to ale prvky spojené s novou aktivitou ruské diplomacie poté, co režim v jeho centralizované a čím dál více autoritářské podobě konsolidoval Vladimir Putin, když v roce 1999 převzal moc (Lucas 2008).

Typickým příkladem je snaha Ruska ovlivnit ve svůj prospěch bezpečnostní architekturu v Evropě, která z ruského pohledu velmi utrpěla rozšířením Severoatlantické aliance směrem na východ. Ruský prezident Dmitrij Medveděv se od roku 2008 snaží prosadit s návrhem nové bezpečnostní architektury v Evropě. Částečně jde o pokus odvrátit vybudování amerických základů protiraketového systému ve střední Evropě, což se Rusku s ohledem na americké rozhodnutí ze 17. září 2009 povedlo, ale Rusové míří mnohem dál. Jak uvádí ve své studii Yuri Fedorov, cílem Kremlu je rozmělnit stávající struktury Severoatlantické aliance a Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě tak, aby se tyto organizace staly samy o sobě nefunkčními a vyvolala se potřeba jejich nahrazení něčím, co bude pro současnou ruskou vládnoucí elitu přijatelnějším, co nebude Rusku zavazovat například k dodržování určitých limitů na počty vojáků či zbraní nebo co nebude pro Moskvu přímou hrozbou, jak je chápáno NATO. Pokud by se Rusku podařilo jeho návrhy učinit právně závaznými, například ve formě nové „Pan-evropské bezpečnostní smlouvy“, tak by Moskva podle Fedorova získala právo na to zastavit akce NATO, USA, EU či dalších zemí, které by nemohly vylepšovat svoji bezpečnost a obranu bez souhlasu Ruska (Fedorov 2009: 12–13).

To je jedna rovina propracovaného ruského geopolitického přístupu k ovládnutí prostoru, který dříve ovládal Sovětský svaz. Jinou rovinu představuje snaha o ovládnutí energetických firem, která je maskována snahou získat pod kontrolu celý distribuční řetězec od těžby po koncového zákazníka. To by byla legitimní snaha, kdyby šlo o čistě podnikatelské subjekty. Ale ruské firmy jsou kontrolovány vládou nebo je jejich vlastnická struktura natolika nejasná, že vlastně není jasné, zda jsou „státní“ či patří soukromým osobám, které „náhodou“ právě vykonávají nějaký důležitý státní úřad.

První případ se týká firmy Gazprom, která ovládá dodávky plynu do Evropské unie a chce vybudovat dvě vlastní alternativní trasy – Nord Stream a South Stream – tak, aby obcházely „neposlušné“ státy ve střední Evropě a ty se tak staly závislejšími na dodávkách z Ruska a zároveň vydatelnějšími (Economist 2009).

Druhý případ je možné ilustrovat na odkupu 21,2 procent akcií maďarského ropného koncernu MOL ruskou firmou Surgutněftgáz od rakouského koncernu OMV za výrazně vyšší než tržní cenu (Simonian, Wagstyl, Belton, Escritt 2009). Maďarská vláda po tomto nečekaném kroku na jaře 2009 přijala sice opatření, aby se další akcie nedostaly do rukou firem s nejasnou majetkovou strukturou, ale podobné obavy panují například kolem nákupu části akcií ČEZ nebo polského koncernu PKN Orlen (Ehl 2009b). Energetika je klíčové odvětví, které „pohání“ celý průmysl a jeho kontrola je z hlediska

sovětsky uvažujícího ruského politického vedení ideálním politickým nástrojem v době, kdy přímé vojenské intervence přestaly být mezinárodně přijatelné a kdy středoevropské státy jsou členy NATO a EU. Rusko v tomto ohledu sleduje dlouhodobý zájem a netají se tím, že energetické suroviny a jejich dodávky jsou nástrojem zahraniční politiky. „Suroviny jsou nástrojem zahraniční politiky, čti nástrojem nátlaku, ne pouze ekonomické hry,“ uvádí ve své knize Igor Chalupec, bývalý předseda představenstva polského ropného koncernu PKN Orlen (Chalupec, Filipowicz 2009: 105). Chalupec podrobně popisuje okolnosti nákupu litevské rafinerie Mažeiku, po které toužily také ruské koncerny, ale Polákům se povedlo ji zprivatizovat, aby vzápětí Rusko vypnulo dodávky do této rafinerie prostřednictvím ropovodu Družba s odkazem na údajné technické závady (Chalupec, Filipowicz 2009: 250–253). Podobně předtím Rusko uzavřelo ropovod do lotyšského přístavu Ventspils, přičemž v pozadí byly také politické zájmy (Chalupec, Filipowicz 2009: 84–85).

Politické strany v Polsku, Česku, Maďarsku i na Slovensku potom na tyto ruské kroky nějak reagují a téma vztahu k Rusku se stává horkým politickým tématem, které využívají a zneužívají obě strany politického spektra – to je onen sovětský vliv. Politici i politické strany se vůči této postsovětské politice Kremlu musejí nějak vymezovat a téma se stává jednou z dělicích, štěpných linií politické soutěže. Příkladem může být vedle už zmíněné energetické bezpečnosti například spor o umístění americké radarové základny v Česku, privatizace strategických podniků či jejich částí (MOL v Maďarsku, ČEZ v Česku, PKN Orlen a Lotos v Polsku, aerolinky v Česku a v Maďarsku) nebo charakter mezinárodních smluv a jejich naplňování (dohoda o uznání hranic s Estonskem a s Lotyšskem ze strany Ruska).

Zjednodušeně lze říci, že postkomunistické nebo k levici tíhnoucí strany jsou ochotnější ruskému vlivu více naslouchat a prosazují Rusku výhodnější řešení než pravicové strany, pro které naopak často je protiruská nebo vůči Rusku obezřetnější politika jedním z hlavních definičních znaků. Jde hlavně o Česko, Slovensko a Maďarsko, v pobaltských státech je toto téma definováno tím, že zájmy Moskvy hájí politické subjekty, reprezentující ruskou menšinu.

V Česku, kde byla rétorika o vztahu k Rusku vyhrocená kvůli debatě o americkém radaru, tak například předseda sociální demokracie Jiří Paroubek napsal článek „Rusko je a bude strategickým partnerem USA, EU i NATO“ (Paroubek 2009), v programových dokumentech strany ovšem o vztahu k Rusku nic nelze najít (ČSSD 2009). Oproti tomu Občanská demokratická strana se vůči Rusku a jeho politice vedené Vladimírem Putinem vyhradila už v preambuli svého programu před volbami, které se měly původně konat na podzim 2009 (ODS 2009).

Podobně vyhrocené spory byly například v Maďarsku mezi socialistickou (vládní) stranou a pravicovým, opozičním hnutím Fidesz v průběhu let 2008 a 2009 v debatě o další strategii ropné firmy MOL a o prodej aerolinek Malév, které skončily v rukou

ruského bankovního subjektu.¹ Z vyjádření politiků v médiích, hlavně z kritiky ze strany opozičního Fideszu, lze usoudit, že vztah k privatizacím do rukou ruských subjektů se stane jedním z hlavních dělicích témat voleb, které jsou plánovány na jaro roku 2010.

3. Závěr

Tři výše popsané okruhy problémů sovětského dědictví jsou pouhým nástřelem, hypotézou, která by si zasloužila hlubší zkoumání a rozsáhlejší empirický výzkum. Z popsaných příkladů nicméně vyplývá, že vliv sovětského dědictví v politických systémech zemí střední Evropy není přímým dědicem například ústavního pořádku z dob SSSR (snad s výjimkou Maďarska, které má sice podstatně změněnou, ale stále platnou ústavu z roku 1949), ale že jde spíše o dědictví a vlivy nepřímé, které se projevují v chování stran, politiků i voličů a je jistým způsobem zakotveno v konstrukci politického systému středoevropských zemí. A je to vliv poměrně dominantní – přesně v tomto bodě by bylo třeba rozsáhlejšího výzkumu, aby potvrdil, jak důležitý pro jednotlivé politické aktéry je a jak silný je v jednotlivých zemích regionu.

V případě geopolitických prvků můžeme pozorovat jasnou reakci na současnou politiku Ruska, která vychází ze starého sovětského geopolitického pohledu na středoevropský prostor. Vliv na domácí i zahraniční politiku středoevropských zemí je z tohoto pohledu nesporný, neboť „ruská témata“ jako je privatizace strategických podniků, umístění spojeneckých základů nebo energetická bezpečnost se stávají v posledních letech klíčovými tématy a štěpnými liniemi, cleavages, uvnitř politických systémů jednotlivých zemí.

Nepřímé dědictví je zakotveno také například ve volebním systému, který je postaven tak, aby vyrovnával jednotlivé politické aktéry, což často vede k nestabilním koaličním vládám. Tvůrci tohoto systému po roce 1989 ho takto schválně připravili, aby co nejvíce ztížili případný návrat vlády jedné strany. Demokraticky zvoleným politikům tím ale také ztížili možnosti a způsoby skládání funkčních vládních koalic. Tendence k vytváření bipolárního politického systému, který by mohl tuto „koaliční nestabilitu“ řešit například podle anglosaského vzoru, jsou v regionu jen velmi málo viditelné (viz Šedo 2007: 324–327).

Politické subjekty i jednotliví politici často používají historický fakt, že země byly součástí sovětského bloku, jako politické téma, i když je to spíš odstrašující příklad, který má znamenat vymezení se vůči novým hrozbám. Ve střední Evropě většinou nostalgické vzpomínání na sovětské časy politické body nepřináší (snad s výjimkou KSČM a stran ruských menšin v Pobaltí), ale hrozba před novým nebezpečím ze strany Ruska,

1) <http://www.malev.com/companyinformation/introduction/ownership>, staženo 4. 10. 2009

prezentovaná jako návrat do časů SSSR ano. To je patrné zejména u třetí skupiny zkoumaných prvků, tedy ruské geopolitiky a její působnosti v oblasti energetické bezpečnosti, což je téma, které se aktuálně táhne od roku 2004, kdy vypukly první spory o dodávky ruského plynu přes Ukrajinu a vyvrcholilo – zatím – v lednu roku 2009, kdy se bez plynu ocitla řada zemí ve střední a jihovýchodní Evropě včetně několika členských států EU.

Sovětské dědictví tak v politických systémech zemí střední Evropy není patrné na první pohled, odmyslíme-li si existenci nereformovaných komunistických stran, zejména KSČM v Česku. Ta má silný vliv a svým způsobem – nízkým koaličním potenciálem – blokuje možnosti vytváření funkčních vládních koalic (viz např. Šedo 2007: 128). Tento model se začal prolomovat až po volbách do krajských zastupitelstev v roce 2008, kdy se komunisté stali součástí místních koalic hned v několika krajích.

Nostalgie po době nadvlády Sovětského svazu ve středoevropských zemích není sice silná, ale neochota participovat na veřejném životě (politická kultura) a používání historie a současného Ruska navazujícího otevřeně na SSSR jako politického strážáku vytváří silnou vazbu na minulost, která má na první pohled neviditelný, ale podstatný vliv na fungování politického systému. V Polsku se dokonce rozvinula tzv. historická politika, spočívající ve snaze vlády, stran i dalších organizací přesvědčit zahraniční partnery o své verzi minulosti. Historická politika vzdor svému názvu se pak stává součástí aktuálního politického diskursu, což je v Polsku patrné zejména ve vztahu k Sovětskému svazu (viz například internetová speciální strana nejčtenějšího polského deníku Gazeta Wyborcza, věnovaná tomuto tématu na <http://wyborcza.pl/0,93951.html>).

Starší voliči mají stále v paměti srovnání s minulostí, mladší voliči, kteří mají navíc k politickému systému jako takovému spíše nechuť, už naopak zkušenost nemají, nepůsobí na ně ona odstrašující rétorika pravicových stran – nebo na ně působí méně. To je sice jen další hypotéza, kterou by bylo potřeba potvrdit následným výzkumem, ale vychází z několika průzkumů veřejného mínění, které byly udělány v souvislosti s 20. výročí změn režimů ve střední Evropě (podrobněji viz například výzkumy polského Centra badań opinii publicznej na <http://www.cbos.pl/PL/publikacje/diagnozy.php>).

Sovětského dědictví se tedy země střední Evropy ve svém politickém systému ani dvacet let po změně režimu nezbavily. Jeho síla nespočívá v přímé vazbě stavby politických systémů na padesátiletou historii systémů vybudovaných podle sovětského vzoru, ale ve vlivech nepřímých jako je prosazování jednotlivých politik (politics) ze strany různých aktérů na domácí i mezinárodní scéně. Jejich identifikace je ovšem bez drobného výzkumu obtížná. To je možná i jeden z důvodů, proč ruské vládnoucí elity po nástupu prezidenta Vladimira Putina v roce 2000 tohoto nepřímého vlivu využívají ve svůj prospěch. Ale to je opět hypotéza, kterou by bylo nutné ověřit – což se ovšem bez přístupu k ruským archívům podaří v nejbližší době jen těžko.

Literatura

Knihy

- ALMOND, G. A., Verba, S. 1989: *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Sage.
- ANTOSZEWSKI, A. (ed.) 2006: *Systemy polityczne Europy środkowej i wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocław.
- BLEIRE, D., BUTULIS, I., FELDMANIS, I., STRANGA, A., ZUNDA, A. 2006: *History of Latvia. The 20th Century*, Jumava: Riga.
- BÚTORA, M., GYÁRFÁŠOVÁ, O., MESEŽNIKOV, G., SKLADONY, T.W., (eds) 2007: *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath*, Institute for Public Affairs: Bratislava.
- CHALUPEC, I., FILIPOWICZ, C. 2009: *Rosja, ropa, polityka: czyli o największej inwestycji PKN Orlen*, Prószyński i S-ka: Warszawa.
- LUCAS, E. 2008: *The New Cold War: How the Kremlin Menaces both Russia and the West*, Bloomsbury.
- FUKUYAMA, F. 1995: *Trust. The social virtues and the creation of prosperity*. The Free Press.
- STANISZKIS, J. 2006: *Postkomunismus. Zrod hádanky*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK): Brno.
- ŠEDO, J. 2007: *Volební systémy postkomunistických zemí*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK): Brno.
- ŠVEC, L., MACURA, V., ŠTOL, P. 1996: *Dějiny pobaltských zemí*, Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

Články a studie

- APPLEBAUM, A.: *The Fate of Individual Liberty in Post-Communist Europe*, in: *The American Spectator*, Vol. 41, no. 3 (April 2008).
- BLANK, S., 2005: *Is Russia a Democracy and Does it Matter?* In: *World Affairs*, Vol. 167, No. 3 (01–01–2005).
- BOZŐKI, A. 1997: *The ideology of modernization and the policy of materialism: the day after for the socialists*, *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 13 (1), In: Ishiyama, JOHN T. 2004: *Political Performance, Electoral Rules and the Rhetorical Strategies of the Communist Successor Parties in Post Communist Eastern European Politics*, in: *Acta Politica*, 2004, 39, pp. 179–202.
- CHYTILEK, R., 2005: *Volby 2004 a strategické účinky volebních systémů*, in: *Středoevropské politické studie*, 1/VII/zima 2005, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=228>, datum stažení 7. 10. 2009.
- Economist* 2009: *He who pays for the pipelines calls the tune*, in: *The Economist*, July 16th 2009.
- FEDOROV, Y. E. 2009: *Medvedev's Initiative: A Trap for Europe*, Research Paper 2/2009, Asociace pro mezinárodní otázky, www.amo.cz, datum stažení: 29. 9. 2009.
- ISHIYAMA, J. T. 2004: *Political Performance, Electoral Rules and the Rhetorical Strategies of the Communist Successor Parties in Post Communist Eastern European Politics*, in: *Acta Politica*, 2004, 39, pp. 179–202.
- KÉRI, L. 2007: *Hungary after the 2006 Elections: Still Waiting for a Solution?*, in: Bútorá, M., Gyárfášová, O., Mesežnikov, G., Skladony, T.W., (eds) 2007: *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath*, Institute for Public Affairs: Bratislava, pp. 99–108.
- KERNEN, B. 2004: *Putin and the Parliamentary Elections in Russia: The Confluence (slijanie) of Russian Political Culture and Leadership*, in: *East European Quarterly*, Vol. 38, no. 1 (04–01–2004).
- KRASTEV, I. 2007: *The Strange Death of Liberal Consensus*, in: *Journal of Democracy*, Vol. 18, No. 4, October 2007 pp.: 56–63.

Sovětské dědictví v politických systémech střední Evropy: postkomunistické strany, krize liberalismu a nová ruská geopolitika | Martin Ehl

KRASTEV, I. 2009: Rules of survival, in: Journal of Democracy, Vol. 20, No. 2, April 2009, pp.: 73–77).

KURCZEWSKI, J., KURCZEWSKA, J. 2001: *A self-governing society twenty years after: Democracy and the third sector in Poland*, in: Social Research, 01–01–2001 (Winter 2001).

PAROUBEK 2009: *Rusko je a bude strategickým partnerem USA*, EU i NATO; <http://www.cssd.cz/inews/ze-zahranici/rusko-je-a-bude-strategicky-partnerem-usa-eu-i-nato>, staženo 4. 10. 2009.

RUPNIK, J. 2007: The Populist Backlash in East-Central Europe, in: Bútora, M., Gyárfášová, O., Mesežnikov, G., Skladony, T.W., (eds) 2007: *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath*, Institute for Public Affairs: Bratislava, pp. 161–170.

SIMONIAN, H., Wagstyl S., Belton C., Escritt T., 2009: *Cash-rich Russian oil producer buys OMV's 21% stake in Mol*, in: Financial Times, March 31, 2009.

STONER-WEISS, K. 2006: *Russia: Authoritarianism without Authority* in: Journal of Democracy, Vol. 17, No. 1 (1. 1. 2006).

ZEPA, B. 2004: *Let us understand those who are alongside us*, in: Diena 28. 8. 2004, p. 15, anglická verze stažena 6. 10. 2009 z http://www.biss.soc.lv/downloads/publications/Dienai_Brigita_angl.pdf.

Rozhovory

EHL, M. 2009a: Rozhovor s Rafalem Antczakem vedený autorem, 10. 9. 2009 v Krynici.

EHL, M. 2009b: Rozhovor s Anitou Orbán vedený autorem, 9. 9. v Krynici.

Dokumenty

BIS 2009: Výroční zpráva Bezpečnostní informační služby, <http://www.bis.cz/n/2009-08-31-vyrocnni-zprava-2008.html>, staženo 6. 10. 2009.

ČSSD 2009: <http://www.cssd.cz/dokumenty/>, staženo 4. 10. 2009.

KSČM 2009: analýzy odborného zázemí ÚV KSČM, www.kscm.cz, staženo 6. 10. 2009.

Law 1999, oficiální anglické znění lotyšského jazykého zákona viz <http://izm.izm.gov.lv/lawsregulations/2292.html>, staženo 6. 10. 2009.

ODS 2009: <http://www.ods.cz/volby2009/program/preambule>, staženo 4. 10. 2009.

Internetové zdroje

Asociace pro mezinárodní otázky – www.amo.cz

Centrum badań opinii publicznej – www.cbos.pl

Gazeta Wyborcza – www.wyborcza.pl

Inštitút pre verejné otázky – www.ivo.sk

Danica Fink-Hafner

Policy analysis developments in Slovenia

Abstract

Among all post-socialist countries, the institutionalisation of political science (as well as policy analysis) in Slovenia probably has one of the longest traditions. Policy analysis developments in Slovenia can be explained by three main factors: a) internal political science developments; b) the transition to a democracy and its consolidation in a newly established state; and c) Slovenia joining European integration processes. This brief historical overview of policy analysis as developed in the framework of political science on Slovenian territory relies on some previously published reviews of political science developments in Slovenia and former Yugoslavia, data gathered from Slovenian research and teaching institutions, information drawn from the Internet (COBISS – researchers' online bibliographies, Slovenian research and teaching institutions' web pages), surveys conducted among undergraduate alumni and comments made by experts in the field.

1. Aim of the Paper

Among all post-socialist countries, the institutionalisation of political science (as well as policy analysis) in Slovenia probably has one of the longest traditions. This text aims to: a) present a brief historical overview of policy analysis as developed in the framework of political science on Slovenian territory and the characteristics of its contents, methodo-